

KAVRAMSAL MAKALE

Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Boyutları ve Çözüm Önerileri

Zeliha POLAT, Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, e-posta: zelihapolat0694@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1737-2911>

Öz

Kayıt dışı ekonomi bütün ekonomilerin ortak sorunu niteliğindedir. Kayıt dışı ekonomi resmi rakamlarda yer almayan, istatistiksel olarak ölçüm zorluğu bulunan yasa dışı faaliyetleri kapsar. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmek adına farklı ölçüm modelleri kullanılmaktadır. Kayıt dışılığın özellikleri, nedenleri, etkileri, sonuçları ve alınacak önlemlerinin bilinmesi ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmasına ve toplumsal refahın artmasına yol açacaktır. Vergi sisteminde yaşanan aksaklıklar ve denetim yetersizlikleri kayıt dışı ekonomiyi tetikler niteliktedir. Kayıt dışı ekonominin yüksek düzeylerde seyretmesi, vergi gelirlerini azaltacağından kamusal hizmetlerde azalma gözlenir. Kayıt dışı ekonomi kayıt dışı istihdamı da beraberinde getirir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre kayıt dışı ekonominin boyutları da değişim göstermektedir. Bu çalışmada kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye yönelik çözüm önerilerinden bahsedilmiş ve Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Ölçüm Modelleri, Çözüm Önerileri, Kayıt Dışı Ekonomi Boyutları

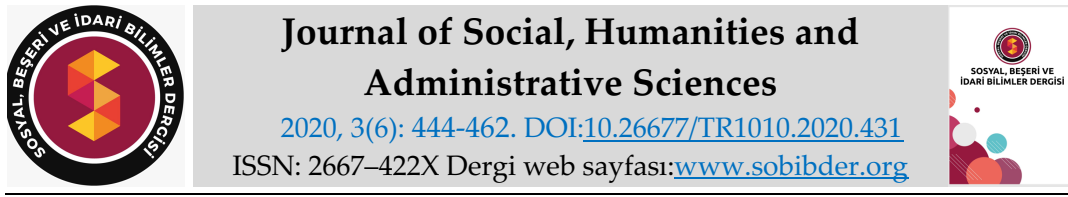
Makale Gönderme Tarihi: 18.03.2020

Makale Kabul Tarihi: 02.06.2020

Önerilen Atf:

Polat, Z. (2020). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Boyutları ve Çözüm Önerileri, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(6): 444-462.

© 2020 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

CONCEPTUAL PAPER

Dimensions of Informal Economy and Solutions in Turkey

Zeliha POLAT, MSc., Sakarya University, Social Sciences Institute, Sakarya, e-mail: zelihapolat0694@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1737-2911>

Abstract

The informal economy is the common problem of all economies. It covers the illegal activities which are not included in official figures and which are statistically difficult to measure. Different measurement models are used to measure the size of the informal economy. Knowledge of the characteristics, causes, effects, consequences and measures of informality will lead to registration of economic activities and increase of social welfare. Glitches in the tax system and lack of supervision trigger the informal economy. The high levels of the informal economy will reduce tax revenues. As a result of that, a reduction is observed in public services. Informal economy brings informal employment. The sizes of the informal economy also vary according to the level of development of the countries. In this study, recommendations of solution about fighting against the informal economy were mentioned, and the dimensions of the informal economy in Turkey were determined.

Keywords: Informal Economy, Measurement Models, Recommendation of Solution, Size of Informal Economy.

Received: 18.03.2020

Accepted: 02.06.2020

Suggested Citation:

Polat, Z. (2020). Dimensions of Informal Economy and Solutions in Turkey, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 3(6): 444-462.

© 2020 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomiye yönelik araştırmalar 1970'li yıllarda giderek hız kazanmıştır. Kayıt dışı ekonomi içerisinde kaacaklılık, uyuşturucu ticareti, tefecilik, dolandırıcılık ve birçok yasa dışı unsuru barındırır. Ülke ekonomisinde kayıt dışı faaliyetlerin varlığı milli gelir rakamları, işsizlik, enflasyon gibi makro ekonomik değişkenlerin hesaplanması doğrultusunda gerçek rakamlardan sapma meydana getirmektedir. Bu durumda ülke içinde yanlış sosyal ve ekonomik politikalar, düzenlemeler uygulanmasına sebep olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler sergileyen mükellefler, kayıtlı mükelleflere kıyasla daha yüksek rekabet avantajına sahiptir. Bireyleri kayıt dışı faaliyetlerde bulunmaya iten temel etkenler asgari geçim seviyesinin düşüklüğü, gelirin adaletsiz dağılımı, işgücünde eğitim düzeyinin düşüklüğü ve sosyal güvenlik uygulamalarının yetersiz kalmasıdır. Bu çalışmada, kayıt dışı ekonominin tanımı ve temel özelliklerinden faydalanılarak bir genel çerçeve oluşturuldu. Kayıt dışı ekonominin nedenleri ve ölçüm modellerinden bahsedildi, kayıt dışı ekonominin toplum üzerindeki etkilerinden, ortaya çıkardığı sonuçlardan ve kayıt dışı olan uygulamaların kayıt altına alınmasına yönelik çözüm önerileri üzerinde duruldu ve kayıt dışılığın Türkiye ekonomisindeki boyutları belirtildi.

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI, KAPSAMI ve UNSURLARI

Kayıt dışı ekonomi istatistiksel olarak ölçüm zorluğu bulunan, belgeye dayanmayan, ekonomik sistemde göz önünde bulundurulmayan kanuni kıstaslara aykırı olarak gerçekleşen ve yasal defterlere kaydedilemeyen işlemler sonucunda elde edilen gelirlerdir. Bu özelliklerden dolayı Gayri Safi Milli Hâsıla hesaplarının da yer almayan tüm ekonomik faaliyetler kayıt dışı ekonomi olarak ifade edilir (Yereli ve Karadeniz, 2004: 7).

Kayıt dışı ekonomi meslek birimlerine göre farklı tanımlanabiliyor. Örneğin Maliyeciler bakımından kayıt dışı ekonomi vergi kayıp ve kaacaklılığı, kayıt altına alınmayan mali faaliyetleri ifade eder. Güvenlikçiler açısından silah ve uyuşturucu ticareti, kaçak çalışan yabancı işçiler, yasa dışı suç sayılan fiiller kayıt dışı ekonomi kapsamında ele alınmaktadır. Sosyologlar ise toplumsal yaşamlara inerek kentsel göçleri, gelir dağılımı gibi konularla kayıt dışı ekonomi arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 4).

Sağlam ekonomik sistemleri oluşturulmuş ülkelerde, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü azalan oranda seyretmektedir. Kayıt dışılığın boyutlarının belirlenmesi, ülke ekonomileri için büyük önem arz eden GSMH ve istihdam gibi makro ekonomik göstergelerin doğru rakamlar ile ifade edilmesine olanak sağlar. Bu doğrultuda alınacak ekonomik politikalarla olumlu sonuçlar elde edilir ve politikalara duyulan güvende artış sağlanır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000).

Kayıt dışı ekonominin kullanımı ile ilgili olarak, yürütölen faaliyetin gizliliğinin esas olarak belirtölmek istendiği durumlarda: yeraltı, gölge, gizli-saklı ve alacakaranlık ekonomisi gibi ifadelere yer verilmektedir. Uygulamaların kanunsuzluğu vurgulanmak isteniyorsa: gri, illegal ekonomi veya yasadışı ekonomi gibi terimler kullanılmaktadır. Faaliyetin resmi kuruluşların bilgisi dışında yapıyor olması belirtölmek isteniyorsa: resmi olmayan ekonomi, enformel ekonomi veya kayıt dışı ekonomi ifadeleri kullanılmaktadır. Faaliyetin küçük, marjinal veya önemsiz olmasına bağlı resmi milli gelir hesaplarında yer verilmeyişi belirtölmek isteniyorsa: marjinal ekonomi, ikincil ekonomi gibi ifadelerin kullanımlarına rastlanılmaktadır (olak, 2012: 7).

Sosyal ve ekonomik açıdan olumsuzluk yaratan kayıt dışı ekonominin daraltılabilmesi ve politikaların yapılabilmesi için izlenecek olan yöntemler çağdaş bir devlet olmanın gereğidir (Erdağ, 2007: 20). Kentsel nüfusun artmasıyla beraber yasa dışı ekonomik olaylarda da artış gözlenmiştir. Dolayısıyla kamu gelir ve giderlerindeki dengesizlikler, gelir dağılımının bozulması gibi faktörler kayıt dışı ekonomiyi canlandırmaktadır. (Yereli ve Karadeniz, 2004: 9).

Kayıt dışı ekonominin başlıca iki temel unsuru vardır.

- Yasaklanmış faaliyetlere bağlı kayıt dışılık (yeraltı ekonomisi)
- Yasal faaliyetlere bağlı kayıt dışılık

Yasaklanmış Faaliyetlere Bağlı Kayıt Dışılık

Kanunların öngörmediği yasaklanmış bir takım faaliyetlerden gelir elde edilmesi sonucu ortaya çıkar. Diğer bir ifade ile yeraltı ekonomisi olarak tanımlanır. Dikkat edilmesi gereken durum faaliyetin yasalara uygun yapıp yapılmaması değil bizzat faaliyetin yasaklanmış olmasıdır. Uyuşturucu, silah, değerli maden, tarihi eser kaçakçılığı, sahte pasaport düzenleme, kalpazanlık, tefecilik, sahte vize ticareti, çek senet tahsilatı, rüşvet, kumar oynatma, kadın ticareti gibi emniyet güçlerinin de alanına giren faaliyetleri kapsamaktadır.

Faaliyetlerin sonucunda ne kadar gelir elde edildiğini saptamak oldukça güçtür. Yasadışı faaliyetler sonucu elde edilen gelirlere “kara para” denilmektedir. Kara paradan gelir elde edilmesi ve bu gelirin aklanması da suç sayılmaktadır. Bu yeraltı ekonomilerinin, vergi politikalarında vergi tabanı olarak varsaymak doğru bir yaklaşım değildir.

Kara para aklanması suçu, yasadışı gelirin mali sistemlerde yasal kaynak olarak gösterilmesi durumudur. Kara para aklanmasında üç temel basamak vardır. Bunlar:

- Likit paranın elden çıkarılması,
- Kademeli işlem,
- Yasadışı elde edilen varlığa yasal görünüm kazandırmaktır.

Gelişmiş ekonomilere ve piyasalara sahip ülkeler mali kesimlerini uluslararası piyasalara açtığı için, artan oranda kara para aklama faaliyetleri hız kazanmıştır. Yetkililer büyük piyasalarda para aklamada zorluk yaşadığı için, yeni piyasalara yönelimi teşvik etmektedir. Kara paranın aklanması yasadışı faaliyetlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yasadışı faaliyetlerden elde edilen ve ciddi boyutlara ulaşan bir vergi potansiyeli bulunmakla birlikte, asıl toplum yararı bu faaliyetlerin önlenilmesidir (Yereli ve Karadeniz, 2004: 10).

Yasal Faaliyetler Çerçevesinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışılık

Yasal faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin bir kısmı veya tamamı ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından gizlenmiş olabilir. Sosyal güvenlik kurumları veya vergi mükellefleri bazında işverenler, yasaların gerektirdiği gibi yükümlülüklerini yerine getirirken gelirlerin bir bölümünü veya tamamını kayıt dışı bırakabilirler. Mükellefin veya işverenin bireyin faaliyetlerini hiçbir şekilde bildirmemesi durumunda, kendisi hakkında kamusal takip yapılabilmesi zorlaşır. Bazı sektörler ise yapıları gereği zor denetlenebilmektedir. Kayıt dışılığın boyutlarını önemli ölçüde sektörlerin yapısı belirlemektedir. Döviz büroları, lokantalar, eğlence yerleri, kuyumcular ve berberler kısa süreli hizmet veren iş yerlerinin işlemlerinin denetlenmesi için günlük denetim yapılması gerekmektedir, ancak bu fiilen mümkün değildir. Zor denetim yapılması kayıt dışılık için bir avantajdır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 11).

Bazı mükelleflerin faaliyetlerinden elde ettiği gelirlerin kayıt dışında tutulmasına yasal olarak izin verilmektedir. Türkiye de bir milyon mükellef gelir vergisinde götürü usul vergilendirmesi kullanmaktadır. Götürü usul vergilendirmesinin oranı ile kayıt dışı gelirin oranı aynı değildir. Götürü usul vergilendirmenin kayıt dışı ekonomiye katkısı iki şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, kendi elde ettikleri gelirleri kayıtlara yansıtılmamalarıdır. İkinci olarak da, ekonomik ilişkide buldukları kişilerden belge almayarak, belge düzenine zarar vermeleri nedeniyle kayıtlı ekonominin kayıt dışına çıkmasında etkin rol almalarıdır.

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Kayıt dışı ekonominin en belirgin özellikleri; yasalara aykırı olması, vergilendirilememesi ve ölçüm zorluğunun bulunmasıdır (Erdağ, 2007: 81). Faaliyetlerin yasal olması ülke yasalarıyla uyumlu olması demektir. Kayıt altına alınmayan, hukuk nezdinde yasal olmayan her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içinde yer alacaktır. Kayıt dışı ekonominin yasalara aykırı oluşun en temel göstergesi faaliyetlerin devlet kurumlarından saklanıyor olmasıdır. Bu duruma gerekçe olarak; işverenlerin asgari ücret düzeyinin altında işçi çalıştırmak istemesinin önüne geçmek, iş sağlığı ve güvenliği, işçilere yaş sınırlaması getirilmesi, tüketici haklarını gözetmek ve kaliteli üretim yapmak gibi işverenlere mali yükümlülükler getiren işlemlerden kaçınılması gösterilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi faaliyetleri vergi yasaları çerçevesinde yer alan istisnalar ve muafiyetler yoluyla yasal olarak vergilendirilmemiş de olabilir, vergi kaçırma şeklinde yasadışı olarak da ortaya çıkabilir. Bu durum en fazla sosyal sigorta primlerinde işçi ve işveren paylarının doğru hesaplanmaması ve ödenmemesi şeklinde gözlenir. Ayrıca kazançlarda eksik beyan ile düşük vergi ödemeye çalışmak da sık rastlanılan bir yöntemdir. Vergiden kaçınma sadece işletmeler de değil hane halkında da görülmektedir. Kayıt dışı ekonomide talep olgusu, bireylerin ihtiyaçlarını düşük fiyattan en uygun süreçte elde etme isteğinden gelmektedir. Kayıt dışı ekonominin arz yönü ise, katlanılan mali ve yasal yükümlülükleri en düşük seviyeye indirerek, yüksek fayda sağlamaktır.

Hükümetler kayıt dışılığın fazla olduğu ekonomilerde toplam üretim miktarını hesaplamakta zorluk yaşarlar (Erdağ, 2007: 82). Kayıt dışı ekonomik faaliyetler beyan edilmediği için ekonomik hesaplamalarda yer almaz. Faaliyetler milli gelir hesaplarında tam ve doğru olarak ölçülemiyorsa, yasal olup olmamasına bakılmaksızın kayıt dışı ekonomi içerisine dahil edilir. Geçimlik düzeyde tarımsal üretim, ev işleri, çocuk bakıcılığı ve komşuya yardım gibi faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemediği için kayıt dışı ekonomi içinde yer alır. Kayıt dışı faaliyetlerin ölçülmemesinin nedenleri ise; faaliyetlerin parasal karşılıklarının olmaması, beyan edilmemesi, hesaplamaların fiilen imkansız ya da zor olması ve bu faaliyetlerin esasında milli gelir hesaplamalarına dahil edilmesinin rasyonel, etik ve normatif kabul edilmemesi olarak sayılabilir (Yetim, 1999: 9).

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ

Mali Nedenler

Mali göstergeler açısından kayıt dışı ekonominin başlıca nedeni vergi sisteminde yaşanan sıkıntılardır. Genel olarak bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde vergi oranlarının yüksek olmasına paralel olarak bu ülkelerde kayıt dışı ekonomi büyüklüklerinde artış gözlenmiştir. Arthur Laffer, vergi oranları maksimum düzeye ulaştıktan sonra yapılan vergi artışının vergi gelirlerini düşüreceğini ifade etmiştir. Devlet yüksek oranlı vergilerin etkisini hafifletmek için

istisnalar ve muafiyetler yapmaktadır, ancak bu durumda da vergi adaleti bozulur, rekabet eşitsizliği yaşanır ve kayıt dışı ekonomiye yönelim artar. Katma değer vergisinin yüksek oranda olması da kayıt dışılığın artışı açısından önem arz etmektedir. Katma değer vergisinin yüksek olması fatura-fiş pazarlığını arttırmakta ve belgesiz alışverişi fazlalaştırmaktadır. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımına bakılırken, toplam vergiler içinde dolaysız vergilerin ağırlığına bakılır. Çünkü dolaysız vergiler (gelir vergisi, kurumlar vergisi, taşıt vergisi) vergi adaletini sağlamada daha etkilidir. Kayıt dışı ekonomiye bağlı vergi kaybı sebebiyle vergi gelirlerinin GSYİH içindeki ağırlığı azalmaktadır. Resmi GSYİH hesaplarında yer almayan vergi kayıpları, kayıtlı mükelleflere yansıtılır ve denge sağlanır. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak, resmi GSMH gerçekte olduğundan daha düşük olduğu için, toplam vergi gelirlerinin resmi GSMH ya oranlanmasıyla ortaya çıkan vergi yükü rakamları gerçeği yansıtmaz. Ekonomideki gerçek vergi yükünü tespit etmek için vergi gelirinin kayıtlı GSMH ve kayıt dışı GSMH toplamına bölünmesi gerekir. Kayıt dışı ekonominin amacı; GSMH hesaplarına dahil edilmeyen faaliyetlerin parasal değerini ölçmektir. Resmi vergi yükünün gerçek vergi yükünden yüksek olması toplumdaki bireylerin vergiye karşı tepki duyması kayıt dışı ekonomiyi geliştirir (Erdağ, 2007: 25).

Ekonomik Nedenler

Bir ülkenin ekonomik sistemi ve buna bağlı yapısal özellikleri kayıt dışı ekonomiyi etkileyen başlıca unsurlardır. Ekonomide tüm sektörlerde faaliyet alanı bulan küçük işletmeciliğin yaygınlaşması kayıtlı sistemlerin dışına çıkmaya ortam hazırlamaktadır. Çünkü küçük işletmelerin fazlalaşması denetimlerini ve mali açıdan izlenmelerini zorlaştırmaktadır.

Firmaların, optimum üretim seviyesine gelebilmesi ve maliyetlerinde düşüş sağlayan ölçek ekonomilerine ulaşabilmesi için sermaye girişi önem arz etmektedir. Ancak bu da tek başına büyüme için yeterli gelmemektedir. Sermaye piyasasında gelişme sağlamak adına yapılan, nakit para akışları ve varlık piyasasında uygulanan gizlilik esasları, varlık beyanlarının kaldırılması, bankalarda gizli hesap açılmasına izin verilmesi ve hamiline hisse senedi çıkarabilmesi gibi uygulamalar elde edilen gelirlerin kayıt altına alınmasını kısıtlamaktadır (Bozdoğanoglu, 2011: 29).

Kayıt dışılığın varlığı işsizlik, enflasyon, büyüme oranı ve kişi başı milli gelir gibi bazı makro ekonomik göstergelerde gerçek rakamların elde edilmesine olanak vermemektedir. Bu göstergelerde yaşanan yanlışlar ekonomik konjonktürle ilgili hatalı değerlendirmelerin yapılmasına ve müdahale amaçlı yanlış politikalar uygulanmasına sebep olmaktadır (Yılmaz, 2006: 164).

Kayıt altına alınmayan ekonomik faaliyetlerde istihdam edenler resmi kayıtlarda yer almadıkları için işsiz sayılmaktadırlar. Dolayısıyla işsizlik oranı gerçekte olduğundan daha yüksektir. Bir ülkede resmi olarak kayıt altında istihdam etmenin maliyeti çok yüksekse, kayıtlı istihdam sayısında artış sağlamak zorlaşmaktadır. İşverenler açısından yüksek maliyetler doğuran ve ücretlerin bir unsuru olan Tasarruf Teşvik Fonu, Konut Fonu gibi yükler ile yüksek sigorta primleri kayıtlı işçi çalıştırmayı azaltmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 13).

Yüksek enflasyon olgusunun yer aldığı ülkelerde, kayıt dışı ekonomide artış görülmektedir. Enflasyon, reel gelirlerde artış olmaksızın fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen sürekli artışlardır. Yüksek enflasyon durumunda vatandaşlar yüksek vergilere maruz kalırlar ve bu durum kayıt dışılığa yönelimi arttırır. Yüksek enflasyon özellikle öz kaynak yetersizliği sorunu yaşayan kişi ve kuruluşların yüksek faizlerle borçlanmasına neden olmaktadır. Yasal finansman kuruluşlarından kullanılacak kredinin maksimum seviyesini aşan ya da bu kuruluşlardan

borçlanma olanağı bulunmayan ekonomik birimler, tefeci gibi kayıt dışı finansörlerin eline düşmektedirler. Enflasyon ortamında alınan yanlış ekonomik kararlar nedeniyle kayıt dışı istihdam olanakları artmıştır (Aydemir, 1995: 54).

Kamudan Kaynaklanan Nedenler

İdari yapılanmada yer alan bürokrasinin karmaşıklığı ve çok başlılığın olması sebebiyle denetimlerde yaşanan sıkıntılar sebebiyle illegal çalışanların belirlenmesi ve kayıtlı sisteme geçirilmesi zorlaşmaktadır. Kamu harcamalarının denetimsizliği kayıt dışılığın bir nedenidir. Devlet halka arz ettiği kamusal hizmetler için piyasada oluşan fiyatların üzerinde bir ödemede bulunur. Bu da asılsız belge düzeninin oluşmasına neden olmaktadır. Harcamaların gerçek olmayan asılsız belgelere dayandırılması da kayıt dışılığın bir göstergesidir (Yereli ve Karadeniz, 2004: 13).

Sosyal ve Psikolojik Nedenler

Toplumların sosyal yapılarındaki farklılıklar, kültürel olgular, ahlaki değerler ve göçebe hayat tarzları gibi olgular sosyal açıdan kayıt dışılığın oluşmasına sebep olmaktadır. toplumsal yozlaşmalar, eğitimsizlik, ahlaki bozulmalar ve yüksek kazanç sağlama güdüsü bireyleri kumar, tefecilik, uyuşturucu kaçakçılığı gibi bir takım yasa dışı faaliyetlere sürüklemektedir. Toplumlarda kayıt dışılığın temel kaynağı alt yapı eksiklikleri bulunan bölgelere yapılan göçler sonucu oluşan gecekondulaşmadır. Gelir dağılımındaki adaletsizliklerde kayıt dışı ekonomilerin canlanmasına neden olmaktadır. Bir ekonomide gelir dağılımındaki adaletsizliği ölçmek için Gini katsayısı kullanılmaktadır. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer alır. Bu katsayı 1'e yaklaştıkça gelir dağılımındaki adaletsizlik artar ve bu artış kayıt dışılığın artışıyla paralellik gösterir (Özçelik ve Özcan, 2006: 175).

Toplum içinde bireylerin ön planda yer alma istekleri, kimlik kazanma hırsları, homoekonomik davranışlar (ekonomik birey davranışları) sergilemeleri onları kayıt dışı faaliyetlere yönlendirmektedir. Psikolojik açıdan kayıt altında çalışan bireyler, kayıt dışı çalışanlar ile kendilerini kıyaslayarak da kayıt dışı faaliyetleri cazip bulup, bu faaliyetlere yönelebilmektedirler (Özçelik ve Özcan, 2006: 176).

Hukuki Nedenler

Yasal yollarla ekonomiye yapılan yoğun devlet müdahaleleri kayıt dışı ekonominin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Anayasanın yazılı kaynakları yani kanun, yönetmelik, genelge vs. kullanılarak mükelleflere defter tutma zorunluluğu, bildirim yükümlülüğü ve belge düzenleme gibi verilen birçok ödevler mükelleflerin kayıt dışılığa yönelimini arttırmaktadır. "Büyük işletmeler her geçen gün artan karmaşık mevzuatı, profesyonel mali yardım ve danışmanlıkla aşarken bu durum KOBİ'ler açısından daha farklı bir görüntü çizmektedir. Kurumsallaşmasını tamamen tamamlayamamış, piyasa olanakları ve finans kaynaklarına ulaşmaları yapıları gereği kısıtlı ve kayıt dışı ekonominin daha belirgin görüldüğü bu ekonomik örgütlenmeler için, yeterince basit ve açık olmayan bir mevzuat yapısı, uyum maliyetlerini daha da arttırmaktadır (Çolak, 2012: 49)." Dolayısıyla yasal düzenlemeleri azaltarak istikrarlı bir hukuk sistemine geçilmesi kayıt dışı ekonomiyle mücadele için önem arz etmektedir.

KAYIT DIŞI EKONOMİ ÖLÇÜM MODELLERİ

Kayıt dışı ekonomi, makro ekonomik göstergelerin resmi değerlerinin yanlış rakamlarla gösterilmesine sebep olmaktadır. Doğru rakamların elde edilmesi için kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ölçülmesi gerekmektedir. Ancak birçok ölçüm yöntemi ve çalışma olmasına karşın ortak bir sonuç alınamamıştır. Kayıt dışı ekonomi tahminleri sapmalara, eksikliklere ve tutarlılığı tartışılan bazı varsayımlara sahiptir.

1979 yılında ilk kez kapsamlı olarak ABD Vergi Dairesi IRS tarafından, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ölçülmüştür. 1980 yılında ise Simon ve Witte ekonomi içerisinde yer alan alıcı ve satıcılara anket yöntemi uygulayarak kayıt dışılığı ölçülmeye çalışmışlardır. Anket yöntemiyle ölçüm metodu, 1982 yılında Isachsen, Klovland, Strom ve Hansson tarafından da uygulanmıştır. İstihdamın zaman içerisinde gösterdiği gelişme ele alınarak, 1979 yılında Pettenati tarafından, 1982 yılında ise Contini tarafından kayıt dışı faaliyetlerde istihdam edilen kitlelerin boyutları tahmin edilmeye çalışılmıştır. 1980 yılında Macafee, GSMH'yi üretim, harcama ve gelir yoluyla üç farklı biçimde hesaplamıştır. Hesaplamalar sonucunda elde edilen rakamların farkından, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü saptamaya çalışmıştır. 1982'de Dilnot ve Morris mikro düzeyde kayıt dışılığı inceleyerek, makro düzeyde sonuçlar elde etmeye çalışmışlardır. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yönelik uygulanan yöntemlerden en güvenilir sonuçları ortaya çıkaran, parasal yaklaşımlar kullanılarak yapılan ölçümlerdir. Bu ölçüm yöntemini 1977'de Gutmann, 1979'da Feige ve 1980'de Tanzi kullanmıştır (Uğurlu, 2005: 32).

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri, Tablo 1'de gösterildiği gibi doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır.

Tablo 1. Kayıt Dışı Ekonomi Ölçüm Yöntemleri

Doğrudan yöntemler (mikro)	<ul style="list-style-type: none">• Gönüllü katılıma dayalı anketler• Vergi denetimleri	
Dolaylı yöntemler (makro)	<ul style="list-style-type: none">• Ulusal gelir ve harcama istatistikleri arasındaki fark• Toplam iş gücüyle kayıt içi istihdam arasındaki fark	
	Parasal yöntemler	<ul style="list-style-type: none">- Dolaşım hızı yaklaşımı- Nakit talebi yaklaşımı
	Fiziksel girdiler	<ul style="list-style-type: none">- Kaufmann-Kaliberda yöntemi- Lacko yöntemi

Kaynak: Çolak, 2012:53.

Mikro ekonomik göstergelere dayalı olarak uygulanan doğrudan ölçüm modelleri, anketler aracılığıyla kayıt dışı ekonominin tamamını veya alt sektörlerinin belli bir zamandaki büyüklüğünü tahmin etmeye yöneliktir. Doğrudan yöntemler hem anketler ve örnekleme araştırmaları, hem de vergi denetimleri ve uygunluk yöntemleri ile ölçülür (Çolak, 2012: 53). Vergi denetimleri ve uygunluk yöntemleri vasıtasıyla, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında fikir edinebilmek için üzerine vergi düşen gelirden, vergi dışı bırakılan yani beyan edilmeyen gelirin belirlenmesi gerekir (Uğurlu, 2005: 36).

Makro ekonomik göstergelerde meydana gelen değişimler esas alınarak, kayıt dışı ekonomi boyutları dolaylı ölçüm modelleri ile hesaplanmaya çalışılmıştır. Dolaylı ölçüm yöntemleri; parasal istatistik yöntemleri, gelir ve harcama arasındaki farklılık yöntemleri ve istihdam yaklaşımı olmak üzere üç farklı yöntemi ileri sürmektedir (Acar ve Aydın, 2014: 30).

Parasal İstatistik Yöntemlerinde; kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü belirlemek adına para piyasalarında meydana gelen hareketlilikler gözlenmektedir. Monetarist yada diğer bir ifadeyle parasalcıların kayıt dışı ekonomiye yönelik savundukları temel varsayım, denetimi kısıtlı olan nakit para ile işlemlerin yapılmasıdır. Buna göre, kayıt dışı ekonomide oluşacak gelişmeler kendisini para piyasalarında, en fazla nakit para stoku üzerinde gösterecektir. Parasal istatistik yöntemi kendi içinde üçe ayrılmaktadır. Bunlar; sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşımdır (Aydemir, 1995: 31).

Sabit Oran Yaklaşımı

Sabit oran yaklaşımı ilk olarak Cagan ve Guttman tarafından kullanılmıştır. Bu yaklaşımında nakit para miktarının, vadesiz mevduatlara oranı baz alınarak birtakım varsayımlar ortaya atılmaktadır. Bu varsayımlar:

- Kayıt dışı ekonomide işlemler nakit aracılığıyla gerçekleştirilir ve çek, kredi kartı vs. gibi diğer ödeme araçları kullanılmamaktadır.
- Paranın dolaşım hızı hem kayıtlı ekonomilerde hem de kayıt dışı ekonomilerde aynıdır.

Ekonomide kayıt dışılığın olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilir ve dolaşımdaki para miktarının mevduatlara oranının zaman içinde sabit kaldığı değişmediği varsayılmaktadır. Eğer bu oran zaman içinde artış gösteriyorsa, paraya duyulan talep artar. Para talebindeki artışa paralel olarak kayıt dışı ekonomide de artış gözlenir (Yılmaz, 2006: 124).

İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımıyla kayıt dışı ekonominin boyutlarını belirleyebilmek için, ekonomideki işlem sayısının milli gelire oranındaki değişimler gözlenir. Bu yaklaşım Fisher'in ortaya çıkardığı "Paranın Miktar Teorisi"ne dayanmaktadır. Bu teori Őu şekilde gösterilir:

$$MV = PT$$

(M: Para arzı, V: Paranın dolaşım hızı, P: Fiyatlar genel düzeyi, T: İşlem hacmi, MV: Toplam parasal ödemelerin hacmi, PT: Toplam işlem hacmi)

Miktar teorisine göre belirli bir dönemde belirli bir ülkede toplam parasal ödemelerin hacminin toplam işlem hacmine eşit olması gerekir. Eğer eşitlik sağlanmamışsa, aralarında meydana gelen farkın kayıt dışı geliri gösterdiği kabul edilmiştir. İşlem hacmi yaklaşımında, resmi GSMH ile PT arasında sabit bir ilişkinin olduğu varsayılmıştır. Bu varsayıma göre toplam işlem hacminin GSMH 'ya oranındaki her artışın kayıt dışı ekonomideki büyümeyi gösterdiği ifade edilmiştir. İşlem hacmi yaklaşımına göre kayıt altına alınmış gelirdeki her iyileşme kayıt dışı gelirin tahminini kolaylaştırmaktadır (Yılmaz, 2006: 130).

Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşım 1983 yılında Tanzi tarafından kullanılmıştır. Bu yaklaşımda nakit para talebi, belirleyici bağımlı değişkenler ile ekonometrik olarak analiz edilerek tahmin edilmektedir ve elde edilen analiz sonuçları, birtakım varsayımlar doğrultusunda kayıt dışı ekonominin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Ekonometrik yaklaşımın temel varsayımları;

- Yüksek vergi oranlarının kayıt dışılığı ortaya çıkarması,
- Kayıt dışı ekonomide işlemlerin nakit para ile gerçekleştirilmesi,
- Paranın dolaşım hızının, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olmasıdır.

Paranın dolaşım hızı ekonometrik analize ilave edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü öngörülmektedir. Herhangi bir yılda kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayımıyla hareket edilmemesi, bu yaklaşımı daha elverişli yapmıştır (Aydemir, 1995: 32).

MIMIC Yöntemi: Kayıt dışı ekonomiyi ölçüm yöntemlerinden en çok kullanılanıdır. Kayıt dışı ekonomi gözlenemeyen (latent) değişken olmasına rağmen ekonomik göstergelerde etki bırakır. MIMIC yöntemi kayıt dışı ekonomiyi bir yandan kayıt dışılığın etkilerini barındıran ekonomik göstergelere bağlarken bir yandan da kayıt dışı ekonominin belirleyicilerinin görece önemini de göstermektedir. "Gözlenemeyen değişkenin anlamı tamamen açıklayıcı ve gösterge değişkenlerin arzu edilen değişkene ne kadar doğru, tam ve kapsayıcı olarak bağlandığına bağlıdır." MIMIC yöntemi gözlenemeyen değişkenleri açıklamak adına önem arz etmektedir. Gözlenemeyen değişkenin boyutunu belirleyebilmek için açıklayıcı ve gösterge değişkenin seçimi önemlidir (Savaşan vd., 2016: 165).

Diğer Yöntemler

Gelir ve Harcama Arasındaki Farklılık Yönteminde; bireyler yapmış oldukları faaliyetler sonucunda elde ettikleri gelirleri beyan etmeyebilir ya da eksik beyan edebilirler. Bu gelirlerin büyük bir çoğunluğu harcama olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle gelir ve harcama arasındaki farklılıklar, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında yol göstermektedir. Yıllar içinde ortaya çıkan farklılıkların nispi oranındaki değişimler, kayıt dışı ekonominin eğilimi hakkında bilgi verir. Ekonomide kayıt dışı faaliyetlerin varlığı durumunda gelir ve üretime göre hesaplanan GSYH, harcama yöntemiyle hesaplanan GSYH'dan daha düşük seviyede çıkacaktır. Bu iki hesaplama yöntemi arasındaki farklılık kayıt dışı ekonominin kısmi göstergesidir (Yılmaz, 2006: 121).

İstihdam Yaklaşımında ise; nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde göstermiş olduğu değişimlere bakılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmaktadır. Belirli bir zaman diliminde, sivil iş gücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payının birbirine benzer olması beklenmektedir. Bu durumda sivil iş gücü arzının toplam nüfusa oranı artarken veya sabit kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranında azalma yaşanıyorsa, istihdamın kayıt dışı ekonomide yer aldığından bahsedilebilir. İstihdam yaklaşımında hesaplama yöntemi kolay olmasına rağmen, kırsal alandaki kadın nüfusun toplam istihdam içerisinde yer alması ve kentlere göç edenlerin genelde kayıt dışı çalışması, eğitim düzeyinin yükselmesi ve çalışıyor görünenlerin ikinci bir işte çalışıyor olması gibi nedenler yöntemin güvenilirliği sarsmaktadır (Yetim, 1999: 24).

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ ve ÜCRETLİLER AÇISINDAN BAŐLİCA SONUÇLARI

Kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkileri belirlenerek, kayıtlı ekonomik sistemlere geçirilmesi sağlanmalıdır. Kayıt dışı ekonominin genel ekonomi ve bireyler üzerindeki etkileri dıŐsallıklarla ilişkilendirilebilir. DıŐsallıkların boyutları belirlenemese de reel ve ekonomik bir olgudur. Bireylerin hareketliliği yada hareketsizliği başkalarını reel olarak etkilemektedir. Bu etkiler olumlu ve olumsuz olarak sıralanabilir.

Başlıca olumlu etkileri (Yılmaz, 2006: 153):

- Ülkede istihdam artmaktadır. Bu artış, yasal ve yasa dışı faaliyetleri kapsamaktadır.
- Kayıt dışı faaliyetler, ekonominin resesyon yani durgunluk evresinde piyasaları dengelemektedirler.
- Kayıt dışı faaliyetlerde vergi gibi kamusal kesintiler yer almadığı için mallara olan talep yükselir, fiyatlar düşer ve buna bağlı olarak arzın artmasıyla toplumsal refah ve milli gelir artışı yaşanır.
- Kayıt dışı ekonomi kaynak dağılımında etkinlik sağlar. Kayıtlı ekonominin kaynak sağlamayacağı mal ve hizmetlerin üretimi, kayıt dışı ekonomide üretilip, tüketiciye sunulduğunda kaynak dağılımı sağlanır. Dolayısıyla refah artışı yaşanır. Ayrıca düzenli bir işte çalışmayan bireylerin istihdamı sağlanır.
- İşsizliğin yoğun olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonominin enformel üretim tarzı (seyyar satıcılık, ev içi üretim, bahçe tarımı gibi) birçok bireye istihdam olanağı sunmuştur ve gelir dağılımında olumlu etki yaratmıştır.
- Ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için girişimciler, kayıt dışı ekonomiye yönelerek vergileri azaltıp, tasarrufları arttırarak yatırımları çoğaltır ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirir. Böylece kayıt dışı ekonominin büyüme üzerinde de olumlu etkileri olduğu görülür.
- Kayıt dışı ekonomide üretim maliyetlerinin düşük olması sebebiyle iç ve dıŐ piyasalarda rekabette artış sağlar.

Kayıt dışı ekonominin yarattığı birçok olumsuz etki vardır. Kamusal gelirlerinin azaltılması, devletin yeni vergilere başvurmasına veya mevcut vergileri arttırmasına sebep olmaktadır. Artan vergi yükü ise, bireyleri kayıt dışı faaliyetlere yönlendirerek kısır bir döngü oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonominin başlıca olumsuz etkileri (Acar ve Aydın, 2014: 25).

- Ekonomide kayıt dışılığın varlığında, milli gelir ve istihdam gibi makro ekonomik göstergelerin ölçümünde sapmalar yaşanır ve bu doğrultuda yanlış politikalar uygulanır.
- Kayıt dışı ekonomi kaynakların dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı iş kolunda faaliyet gösteren firmalar açısından, kayıt dışı faaliyetlere yönelen firma, maliyet minimizasyonuna gittiği için üretim kapasitesini arttırır ve diğer firmalara karşı haksız rekabet ile hareket etmiş olur.
- Kayıt dışı ekonomi ortamında vergi gelirleri azalacaktır. Vergi kayıpları nedeniyle bütçe açığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla vergi ödeyen mükelleflerin vergi yükü haksız olarak artacaktır.
- Firmalar arasında haksız rekabet artacaktır.

- Kayıt dışı ekonomilerde bireyler sosyal sigorta primlerini ödenmediğinden, Sosyal Güvenlik Kurumu gibi kamusal kuruluşların mali yapılarında aksaklıklar meydana gelir.

Kayıt Dışı Çalışmanın Ücretliler Açısından Başlıca Sonuçları:

- İlgili kamu kurum ve kuruluşlarına işe başlama beyanının yapılmaması durumunda, çalışan kişi ister ücretli olsun ister kendi adına çalışsın iş ve sosyal güvenlik hukukundan yararlanamaz ve işçiler kaçak işçi olarak görülür.
- Kurumlara çalışma ücretinin ve çalışılan gün sayısının eksik beyan edilmesi ya da hiç beyan edilmemesi durumunda, sosyal güvenlik mevzuatındaki yardımlardan maruz kalınabilir.
- Çocuk işçi çalıştırmak yasa dışı olduğundan, kayıt dışı çalışan çocuk işçilerin iş güvenceleri yoktur. Çocuk işçiler ucuz işgücü olarak sanayi ve hizmet sektöründe kullanılır.
- Yabancı kaçak işçiler, asgari geçim düzeyinin altında ve sağlıksız koşullarda çalışırlar. Kayıt dışı çalıştıkları için iş ve sosyal güvenlik yasalarının sağladığı güvencelerden yararlanamazlar.
- Ev işlerinde çalışanlarında kayıtları bulunmadığından, iş ve sosyal güvenlik hukukunun sağladığı güvencelerden yararlanamazlar.
- Emekli, dul ve yetimlerin sosyal güvencesi bulunmasına rağmen kayıt dışı çalıştıkları durumda, iş ve sosyal güvenlik kurumlarının sağladığı iş güvencesinden yararlanamamaktadırlar.

Kayıt dışı çalışmanın sendikalaşma açısından da sonuçları bulunmaktadır. Sosyal güvenlik primleri, vergiler gibi yasa gereği işverenlere yükletilen mali yükümlülükleri azaltmak adına işverenler, işlerini parçalara bölmekte, küçülmekte, işi taşeronlara vermekte ve kaçak işçi çalıştırmaktadırlar. Taşeron firmalarda kaçak işçi çalıştırılması sendikal faaliyetleri zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla işçiler hakları konusunda eksik bilgi edinirler (Yereli ve Karadeniz, 2004: 131).

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

Literatürde kayıt dışılığın boyutlarını belirlemek adına yapılan birçok çalışma olmasına rağmen bu çalışmaların sonucunda ortak bir karar alınamamıştır (Aydemir, 1995: 34). Kayıtlı ve kayıt dışı ekonominin karmaşık bir şekilde örgütlenmesi sebebiyle çalışmalarda mutlak verilere ulaşılamamaktadır. Dolayısıyla çeşitli tahmin yöntemleriyle ölçümler yapılmaktadır (Karaarslan, 2010: 14). Yapılan ölçüm değerleri yaklaşık olarak birbirine benzerlik göstermelidir. Birbirini takip eden iki yıl için, aynı tahmin yöntemi kullanılarak ölçüm yapıldığında birbirinden çok farklı değerler elde ediliyorsa ya da aynı yıl için farklı tahmin yöntemleri kullanılarak yapılan ölçümlerden elde edilen değerler birbiriyle uyuşmuyorsa tahmin yöntemlerine duyulan güven sarsılmaktadır (Aydemir, 1995: 34).

Tablo 2'de, Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğüyle ilgili yapılan literatür taramasında görüldüğü üzere farklı ölçüm yöntemleriyle yapılan tahminlere göre kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının yüksek düzeylerde seyrettiği görülmektedir.

Tablo 2. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü ile İlgili Tahminler

Araştırmacı	Yıl	Yöntem	Kayıt Dışı Ekonomi (GSMH'ya Oranı)
Dam, Ertekin ve Yazıcı	2002-2016	Ekonometrik Yaklaşım	%35,2
Schneider	1999-2003	MIMIC Yöntemi	%38,7
Güler ve Toparlak	2001-2016	Ekonometrik Parasal Tahmin	%27,3-59,4
Savaşan, Yardımcıoğlu ve Demir	1990-2013	MIMIC Yöntemi	%25-27
Elgin	1950-2009	Ekonometrik Yaklaşımı	%19,83-53,79
Akalin ve Kesikoğlu	1975-2005	Basit Parasal Oran Yaklaşım	%7-46
		Geliştirilmiş Parasal Oran Yaklaşımı	%17-39
Çetintaş ve Vergil	1971-2000	Ekonometrik Parasal Tahmin	%18-30
Karagöz ve Erkuş	1970-2005	Ekonometrik Yaklaşım	%35,37-86,73
Tütüncü ve Zengin	2005:4-2015:2	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	%8
İlgın	1968-2001	Sabit Oran Yaklaşımı	%31-84
	1985-2001	Vergi İnceleme Yaklaşımı	%26-184
Us	1985-2002	Vergi İnceleme Yaklaşımı	%26-184
	1987-2003	GSMH Yaklaşımı	%-4-7
		Sabit Oran Yaklaşımı	%48
		Ekonometrik Yaklaşım	%6
	2000-2003	İstihdam Yaklaşımı	%2-3
	1997-2003	Karma Yöntem	%5-64

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde, kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ekonomi giderek artış sergilemiştir. Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin daha baskın olduğu görülmektedir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarının en belirleyici olanı kayıt dışı istihdam olgusu yaratmasıdır (Karaarslan, 2010: 3).

Türkiye ekonomisinde dövizin ülkeye girişi ve çıkışı serbesttir, hamiline yazılı mevduatlar ve kıymetli evraklar bulunmaktadır. Bunların varlığı kayıt dışı faaliyetleri kayıt altına almayı zorlaştırmaktadır (TOSYÖV, 1994).

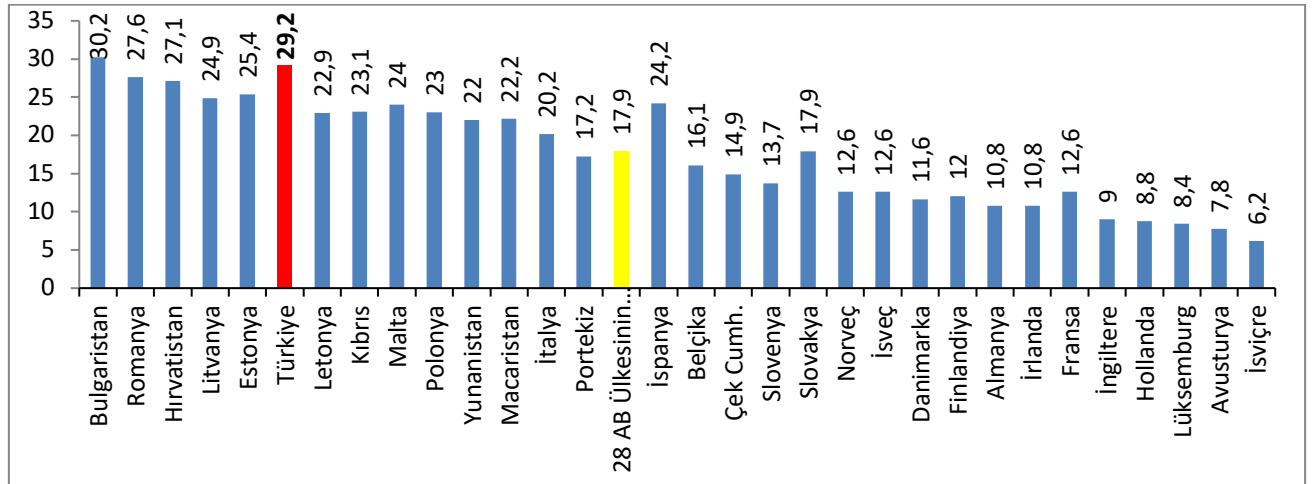
Türkiye ekonomisinde kayıt dışı istihdamda yer alan nüfusun belirlemede, nüfusun kırsal kesimde ve kentsel kesimdeki dağılımı temel göstergeler arasındadır. Kırsal kesimden kentsel kesime göç edenler informal olarak istihdam edilmektedir. Bu durumda kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasını tetiklemektedir (Çolak ve Bekmez, 2007: 72).

Türkiye’de kayıt dışılığın boyutunu azaltmak amacıyla Gelir İdaresi Başkanlığı’nın uyguladığı mal kontrolü, akaryakıtta marker, belge alımı gibi işlemler yapılmaktadır. Ancak mal kontrolü tek başına yeterli olmayıp, paranın da kontrol edilmesi gerekmektedir. Mali İstihbarat Birimi, paranın ve malın birlikte kontrol edilmesi gerektiğini buyurmuştur (TÜGIAD, 2012).

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2019-2021)” içerisinde yer alan eylemler 5 temel ilke etrafında derlenmiştir (Gelir İdaresi Başkanlığı. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2019-2021)). Bunlar:

- Gönüllü Uyum Seviyesinin Yükseltilmesi,
- Denetim Kapasitesinin Daha Güçlü Hale Getirilmesi,
- Mevzuatın Gözden Geçirilmesi ve Düzenlemelerin Yapılması,
- Kurumlar arası Veri Paylaşımının Geliştirilmesi ve
- Toplumun Her Kesimine Yönelik Farkındalığın Artırılmasıdır.

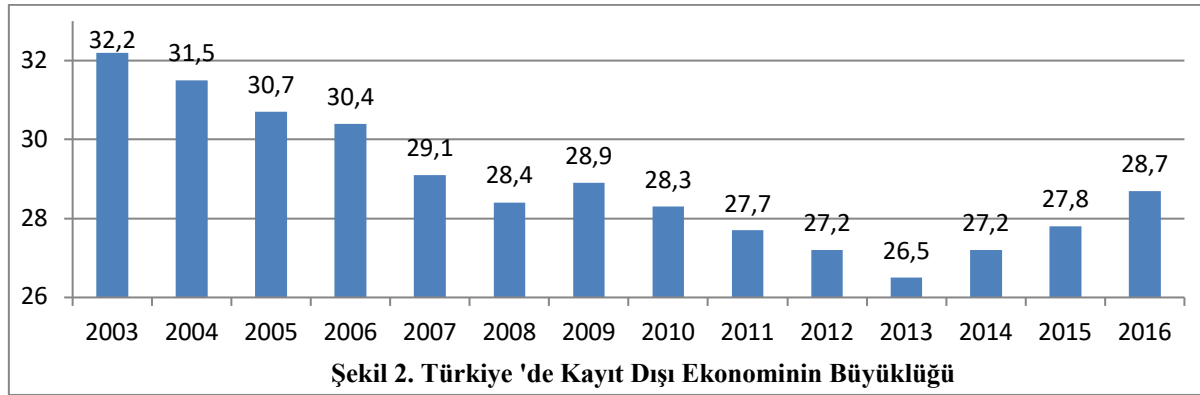
Şekil 1. Avrupa Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin GSYH İçindeki % Payı (2016)

Kaynak: Schneider Friedrich, 2016.

Şekil 1, Friedrich Schneider’in MIMIC (çoklu neden-çoklu gösterge) yöntemi kullanarak hesapladığı kayıt dışı ekonomi büyüklüklerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Görüldüğü üzere Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü 2016 yılında %29,2 oranıyla, 28 AB ülkesinin ortalaması olan %17,9 oranının oldukça üzerinde yer almıştır. 2016 yılında Avrupa ülkeleri içinde en yüksek kayıt dışı ekonomi büyüklüğü Bulgaristan’da gerçekleşmiştir ve bunu da %29,2 oranıyla Türkiye takip etmiştir. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün tek haneli rakamlara indiği

ülkeler ise; İsviçre (%6,2), Avusturya (%7,8), Lüksemburg (%8,4), Hollanda (%8,8) ve İngiltere (%9)'dir.

Şekil 2. Türkiye 'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü

Kaynak: <http://apbs.mersin.edu.tr: www.slideshare.net>

Şekil 2'de, Türkiye ekonomisi için kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne yönelik MIMIC yöntemi ile hesaplanmış tahminler sonucu 2003 yılında %32,2 olarak tahmin edilen kayıt dışılık 2013 yılında %26,5 oranına gerilemiş ve 2014 yılında tekrar artış göstermiştir. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 2016 yılında %28,7 oranında gerçekleşmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı'na göre kayıt dışı ekonominin GSYH'ya oranı 2017 yılı için %23 ve 2018 yılı için %21,5 olarak hedeflenmiştir (T.C Kalkınma Bakanlığı, 2013:2).

KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEYE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede temel görüş, kayıt dışılığı ortaya çıkaran sebeplerin ve bunların sonuçlarının ortadan kaldırılmasıdır. Bu bağlamda mücadeleye yönelik stratejiler geliştirilmelidir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin başarılı olabilmesi için; mücadelenin hükümet politikası olarak benimsenmesi, konu üzerinde aktif çalışma gruplarının oluşturulması, konuyla ilgili stratejik eylem planının hazırlanması, kurumlar arası işbirliğinin sağlanması, gözlem ve değerlendirme sisteminin olması ve kayıt içi faaliyetlerin özendirilmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede asıl sorumlu kuruluş Gelir İdaresi Başkanlığıdır. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede üstünde en çok durulması gereken konu vergi politikası uygulamasıdır (Yılmaz, 2006: 212).

Siyasi Alanda Yapılması Gerekenler

Siyasi karar mekanizmalarının kayıt dışılığı önlemek adına alacakları kararlar kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye yönelik atılacak adımların başında gelir (Çolak ve Bekmez, 2007: 82). Kayıt dışılığı önlemek adına alınan kararların başarılı olabilmesi için bu kararların orta ve uzun vadede etki gösteren kararlar olması gerekir. Siyasi otoritelerin, vatandaşları kayıt dışılığın kısa vadede kazançlar sağlasa da uzun vadede bireysel ve ulusal alanda önemli kayıplara sebep olacağı hakkında bilinçlendirilmesi gerekir. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınabilmesi için kısa ve uzun dönemde alınan önlemlerin muvaffakiyet sağlaması gerekmektedir. Kısa dönemde de gerekli kanuni düzenlemelerle kayıt dışılığı ortaya çıkaran mali yapılar düzenlenebilir. Ancak

mükelleflerin vergiye uyumu kısa dönemde sağlanmaz. Vergi yükümlülerinin vergiye uyumunu sağlayacak önlemler, zamana yayılarak istikrarlı bir şekilde uygulandığı ölçüde etkin olabilirler. Kayıt dışı istihdama sebep olan işsizliği azaltmak adına hükümet yatırım teşviklerinde bulunabilir. Ancak bu önlem uzun vadede başarı sağlayabilir (Yılmaz, 2006: 214).

Mali Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede mali alanda yapılması gerekenlerin başında, beyan dışı kalan kısmı azaltmak yer alır ve bunun için öncelikle mükelleflerin vergiye uyumunun artırılması gerekmektedir (Yılmaz, 2006: 215). Mükelleflerin vergi uyumunu artırmak için;

- Vergi oranları düşürülmeli,
- Sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yük azaltılmalı,
- Genellik ilkesine uygun vergileme yapılmalı,
- Vergi kaçırma olanakları azaltılmalı,
- Vergi mevzuatı sık değiştirilmemeli,
- Vergi yasaları açık, sade ve anlaşılır olmalı,
- Vergilemenin mali amacı kavratılmalı,
- Kamusal kaynakların boşa kullanılmadığı bilincinin aşılmasına yönelik uygulamalar yapılmalı,
- Sosyal politikalara önem verilip yoksullukla mücadele ön planda tutulmalı,
- Devletin kurumları arasında bilgi akışı ve koordinasyon sağlanmalı,
- Servet beyanı esası yeniden uygulamaya konulmalı,
- Serbest Muhasebesi Mali Müşavirler ile Yeminli Mali Müşavirlerin yetki ve sorumlulukları artırılmalı,
- Bütün işlemlerde T.C kimlik numarası kullanılmalı ve
- Kredi kartı kullanımı artırılmalıdır.

Ekonomik, Sosyal ve Hukuki Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıt dışı faaliyetleri doğuran etkenler; yoksulluk, işsizlik, enflasyon, stagflasyon ve ekonomik konjonktürde meydana gelen ani şoklardır. Ekonomik açıdan mücadele için yoksulluk, enflasyon ve işsizlikle ilgili önlemler alınmalı ve KOBİ'lerin kayıtlı ekonomide yer almasına yönelik uygulamalar başlatılmalıdır (Yılmaz, 2006: 220).

Kayıt dışı ekonominin büyümesinde diğer faktörlerin yanı sıra, toplumun eğitim seviyesi, toplumsal yaşama hakim gelenekler, aile yapısının durumu, yolsuzluk, rüşvet, göç ve nüfus artışı gibi faktörlerde etkilidir. Sosyal alanda kayıt dışılığı önlemek için yapılması gerekenler; kırdan kente göçü azaltacak tedbirlerin alınması ve nüfus artış hızının düşürülmesidir.

Kayıt dışı faaliyetler yasal düzenlemelerle kayıtlı ekonomiye yöneltilmelidir. Küreselleşmenin etkisiyle değişen çalışma koşullarına uygun düzenlemelerin yapılması ve ekonomik faaliyetlerin kurallara uygun bir şekilde gerçekleşmesi sağlanmalıdır (Çolak, 2012: 238). Ek işler yasa değişiklikleri ile yasal olarak tanınmalı ki fiilen gerçekleşen faaliyetler beyan edilip vergisi

ödenebilmeli, emekli yada burslu öğrencilerin çalışması yasalarca kabul edilebilir hale geldiğinde ise bu faaliyetlerden elde edilen gelirler kayıt altına alınabilir. Bu gibi yasal düzenlemeler yapıldığında kayıt dışı ekonomide azalma gösterir (Yılmaz, 2006: 222).

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi birçok illegal faaliyeti bünyesinde barındıran devlet ekonomisine zarar veren bir olgudur. Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri; siyasi, ekonomik, mali, hukuki, sosyal ve psikolojik olarak ayrıma tabi tutulmuştur.

Kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Kayıt dışı ekonominin milli gelirin artış gösterdiği noktaya kadar zararlı olmadığı, belli bir gelişme düzeyinden sonra da kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin azalacağı ifade edilmekte ve kayıt dışı ekonominin olumlu yönleri arasında ise; istihdam yaratması, gelir dağılımında nispi iyileşme sağlaması ve fiyat açısından rekabet gücünü arttırması gibi etkenler sıralanabilir.

Kayıt dışı ekonomi hem yasal hem de yasa dışı faaliyetleri barındıran geniş bir kavramdır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bir kısmında faaliyetin kendisi yasal olmakla birlikte, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerden kaçmak amacıyla söz konusu faaliyet kayıt dışında bırakılmaktadır. Bu durumda, vergisel açıdan ve istihdam açısından kayıt dışılıktan bahsedilebilir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bir kısmında ise faaliyetin yasa dışı olması söz konusu olmakta ve bu durumda faaliyetin idari otoritelerin denetiminden saklanması amaçlanmaktadır.

Yapılan çalışmada gözlemlendiği üzere vergi oranlarının özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok yüksek olması, vergi gelirlerinde artışa değil de azalışa neden olmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomiye yönelimin olduğuna dair bir gösterge niteliğindedir.

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde, doğrudan ve dolaylı ölçüm yöntemleri bulunmaktadır. Doğrudan yöntemlerde, kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmeye yönelik hazırlanan kapsamlı anketler kullanılmaktadır. Dolaylı yöntemlerde ise başka amaçlarla hazırlanmış olan verilerden faydalanılarak kayıt dışı ekonomi rakamları ölçülmeye çalışılmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek adına yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Farklı yöntemler esas alınarak yapılan çalışmalarda ortak sonuçlar elde edilmemiştir. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü kullanılan yöntem, veri seti ve ele alınan veriler bakımından çeşit sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyi ortadan kaldırmak için uygulanacak politikalar devlet politikası niteliği taşımalıdır, bürokrasi azaltılmalı, vergi sistemleri sıkı bir şekilde düzenlenmeli, vergi oranları optimal seviyelerde olmalı ve kayıt içi faaliyetler özendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, F. ve Aydın, F. (2014). *Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi*. Ankara: TODAİE

Akalın, G. ve Kesikoğlu, F. (2007). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5): 71-87.

Aydemir, Ş. (1995). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.

Bozdoğanoglu, B. (2011). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelede Harcama Eksenli Önlemler*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık

- Çetintaş, H. ve Vergil, H. (2003). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1): 15-30.
- Çolak, M. (2012). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüme Yönelik Politika Önerileri*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı
- Çolak, Ö. F. ve Bekmez, S. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Siyasal Tercihler*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Dam, M.M., Ertekin, Ş. ve Kızılcı, N. (2018). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1): 293-318.
- Elgin, C. (2012). Vergiler ve Kayıtdışı Ekonomi: Bir Değerlendirme ve Türkiye Örneği, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı 39: 237-258.
- Erdağ, N. (2007). *Kayıt Dışı Kara Para Yolsuzluk*. İstanbul: Cinius Yayınları
- Erkuş, H. ve Karagöz, K. (2008). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini, *Maliye Dergisi*, Sayı 156: 126-140.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)*. Ankara
- Güler, H. ve Toparlak, E. (2018). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması, *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1): 209-220.
- İlgın, Y. (2002). Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum, *DPT Planlama Dergisi*, Özel Sayı.
- Karaarslan, E. (2010). *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam*. Ankara: Mali Hizmetler Derneği.
- Kargı, V. ve Güven, A. *Küreselleşme Sürecinde Kayıt Dışı Ekonomi*. http://apbs.mersin.edu.tr/files/velikargi/Publications_018.pdf [Erişim Tarihi: 25.03.2020].
- Özçelik, Ö. ve Özcan, E. (2006). *Kayıt Dışı Ekonominin Sebepleri, Etkileri, Ölçümü ve Türkiye Örneği*. Ankara: Turhan Kitapevi
- Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F. ve Demir, İ. (2016). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 161-200.
- Schneider, F. (2006). *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What do we really know?*. Working Paper.
- Schneider, F. (2016). Estimating the Size of the Shadow Economies of Highly-developed Countries: Selected New Results, *CESifo DICE Research Report*, 14(4): 44-53.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. (2001-2005). Ankara:2000.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı*.
- TOSYÖV Aylık Yuvarlak Masa Toplantısı III (1994). *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler ve Kayıt Dışı Ekonomi*. Ankara
- TÜGİAD (2012). *Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri Sempozyumu*. 2 Ekim 2012: Ankara
- Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2016). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutunun Tahmini, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2): 195-209.

Uğurlu, U. (2005). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Us, V. (2004). *Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği*. Türkiye ekonomi kurumu.Tartışma Metni 2004/17.

Yereli, A.B. ve Karadeniz, O. (2004). *Kayıt Dışı İstihdam*. Ankara: Odak Yayıncılık.

Yetim, S. (1999). *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği

Yılmaz, G.A. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası

Yücesoy, Ö. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*. <https://www.slideshare.net/ozlemyucesoy/trkiyede-kayit-dii-ekonomi> [Erişim Tarihi: 25.03.2020].